

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ: ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਨੇੜਲਾ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਸਾਂਝ ਹੋਰ ਵੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਬਿੰਦੂ ਲਗਭਗ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਮੁੱਢਲੇ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਲਿੱਪੀ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ 'ਅਖਬਾਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ' ਇਸਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਦਾ ਹੈ।

ਨਿਕਾਸ

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਜਾਰੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ 'ਅਕਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ 1876 ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਿਆ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਬਿੰਦੂ ਵੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਹ ਪੱਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਅਗਲਾ ਪੱਤਰ 1880 ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ 'ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਬਾਰ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਲੇਖਣੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੱਤਰ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਬਾਰ' ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੱਤਰ 'ਵਿਦਯਾਰਕ ਪੰਜਾਬ' ਮਾਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। 'ਅਕਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਅਤੇ 'ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਬਾਰ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਵਿਦਯਾਰਕ ਪੰਜਾਬ' ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਉਹ ਪੱਤਰ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਝੁਕਾਅ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਰਿਹਾ।

ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ
ਖੋਜਾਰਥੀ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
ਦਿੱਲੀ।
+91 80544-56505

ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਪੱਖੋਂ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਮੇਘਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

"ਇਹ ਪੱਤਰ ਭਾਵੇਂ ਕੁੱਝ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਚੱਲਿਆ ਪਰੰਤੂ ਇਸਨੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਰੀਵਿਊ ਰਾਹੀਂ ਆਲੋਚਨਾ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਤੇ ਨਿਰੂਪਣ ਰਾਹੀਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਿਆ।"¹

1885 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਦੋ ਪੱਤਰ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ' ਅਤੇ 'ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਣ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਨਿੱਖਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ' ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ/ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। 'ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਣ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਤੀਜਾ ਪੱਤਰ 'ਸੁਧਾਰਾਰਕ' ਨੇ ਤਰਕਮਈ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮੱਗਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਮੇਘਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

"ਇਸ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਦਰਸ਼ਨ, ਵਿਦਿਅਕ, ਸਮਾਜਕ, ਕੌਮੀ ਤੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਸਮਾਚਾਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਲੇਖ ਵੀ ਛਪਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਰਚੇ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਵੱਸ ਪਾਈਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ।"²

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ 'ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ' ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ 'ਸਵਪਨ ਨਾਟਕ' ਇਸ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੇ ਵਾਰਤਕ, ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ ਛਾਪ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ।

1890 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਸਪਤਾਹਿਕ ਪੱਤਰ 'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗਜ਼ਟ' ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਸਰਗਰਮ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ

ਜੀਵਨੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। 1894 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਸਪਤਾਹਿਕ ਪੱਤਰ 'ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ' ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲੜੀਵਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। 'ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ' ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਵੱਲ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਪੱਤਰ ਨੇ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਪੱਤਰ 'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਹੈ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

"ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੱਤਰ ਪਹਿਲਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਮੌਲਿਕ ਰਚਨਾ ਪਹਿਲਾਂ 'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਵਿੱਚ ਹੀ ਛਪੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ 'ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ', 'ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ', 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ', 'ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ', 'ਲਹਿਰ ਹੁਲਾਰੇ', 'ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ', 'ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ' ਆਦਿ।"³

'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਨੇ ਸਰਲ ਤੇ ਸੌਖੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰੈਕਟਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸੌਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਰੌਚਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ 'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅੰਦਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਚਿਣਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਹ 'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਪੱਤਰ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜੋ ਰਾਹ-ਦਿਸ਼ੇਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ-

"ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲੀਆਂ

ਵਿਸਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲੱਭ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਾਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਿਆਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣ ਦੀ ਲੀਹ ਪਾਈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲੀਲ ਕਿੱਸੇ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਛੁੜਵਾ ਕੇ, ਉੱਚਾ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਪਿਰਤ ਇਸੇ ਪੱਤਰ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹਲੂਣਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰਾਂ ਲਈ ਉਭਾਰਨ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰੋਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।"⁴

'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ-ਮੋਹਰਾ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਉਸਾਰੂ ਰੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਮੇਘਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

"ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪਾਂ ਕਹਾਣੀ, ਨਾਟਕ, ਜੀਵਨੀ, ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਆਦਿ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇਸੇ ਪੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਸੰਚਾਲਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਉੱਚ ਸੰਸਥਾ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਹੈ।"⁵

'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਅਗਲਾ ਪੱਤਰ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਹੈ, ਜੋ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ 1899 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪੱਤਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜੁੜੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਵਿੱਚ ਛਪਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੇਧ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ 'ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਨ' ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪੱਤਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਮ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਸੁਹਿਰਦ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੂੰ 1906 ਵਿੱਚ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ

ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਛਾਪਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਉੱਥਾਨ ਵਿੱਚ 'ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਨ' ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ।

1914 ਦਾ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। 1913 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ 'ਗਦਰ ਲਹਿਰ' ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਵੱਲੋਂ 1914 ਵਿੱਚ 'ਗਦਰ' ਨਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 'ਗਦਰ' ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਭਾਵੇਂ ਗਦਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਸੀ ਸੰਚਾਰ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਟ੍ਰੈਕਟ 'ਗਦਰ ਦੀ ਗੂੰਜ' ਵਿੱਚ ਛਪਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਰੰਗ ਭਰਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਵਰਣਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਚਦਿਆਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਵੱਜੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲੇ ਦੋ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਾਂ 'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਅਤੇ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵੰਨਗੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

"ਪੰਦਰ੍ਹਾ-ਰੋਜ਼ 'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਅਤੇ ਸਪਤਾਹਿਕ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਰਾਹੀਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਰਾਣਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ।"⁶

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਛਾਪਖਾਨੇ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ 10 ਨਵੰਬਰ 1880 ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਸਪਤਾਹਿਕ

ਪੱਤਰ 'ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਬਾਰ' ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਛਪਣ ਸਮੱਗਰੀ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਜਾਰੀ ਹੋਏ 'ਵਿਦਿਆਰਕ ਪੰਜਾਬ', 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ', 'ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਣ', 'ਸੁਧਾਰਾਰਕ', 'ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ', 'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗਜ਼ਟ', 'ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ', 'ਨਿਰਗੁਣਆਰਾ' ਅਤੇ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਆਦਿ ਪੱਤਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅਦੁੱਤੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਵਿਕਾਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਅ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਅ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਲ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਪੱਤਰ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਸੰਚਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 1923 ਵਿੱਚ ਨਾਰੰਗ ਭਰਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ 'ਪ੍ਰੀਤਮ' ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਲਗਭਗ ਹਰ ਸਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰਸਾਲਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 1924 ਵਿੱਚ 'ਫੁਲਵਾੜੀ' ਰਸਾਲੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਛਾਪਣ ਦੀ ਪਹਿਲ 'ਫੁਲਵਾੜੀ' ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਝੁਕਾਅ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਛਾਪਣ ਵੱਲ ਕਰ ਲਿਆ। 1926 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰ 'ਮੋਜੀ' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹਾਸਰਸੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਹਾਸਰਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ 'ਕਿਰਤੀ' ਮਾਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ 1926 ਵਿੱਚ

ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਨੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਛਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ 1927 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ 'ਕਵੀ' ਪਹਿਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਵਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਅਤੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ 'ਕਵੀ' ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਚੌਥਾ ਦਹਾਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ', 'ਲਿਖਾਰੀ', 'ਪੰਜ ਦਰਿਆ' ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਅਤੇ 'ਪੰਜ ਦਰਿਆ' ਉਹ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲੰਮਾਂ ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ। ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਰਸਾਲੇ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਰੁਤਬਾ ਬਰਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇ। 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਣ ਕਲਾ ਦਾ ਜੋ ਜਾਦੂ ਚਲਾਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

"ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਤਾਰਾ ਡਲਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।... ਇਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੇਖੇ ਸਨ, ਸੱਜਰੇ ਤੇ ਮਹਿਕਾਂ ਖਿਲਾਰਨ ਵਾਲੇ। ਕਲਮ ਵਿੱਚ ਰਵਾਨੀ ਸੀ। ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਨਿਰਾਲੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਮਟਕ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਵਿੱਚ ਕਿ ਲੋਕ ਕੀਲੇ ਗਏ। ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਾਦੂ ਬਿਆਨੀ ਸੀ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਕੀਲ ਗਈ।"⁷

'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਸੁਝਾਉਣ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਚਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਹੋਏ। 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1934 ਵਿੱਚ ਸੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਅਮੇਲ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਤ੍ਰੈਮਾਸਿਕ

ਰਸਾਲਾ 'ਲਿਖਾਰੀ' ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਮਾਸਿਕ ਅਤੇ ਸਪਤਾਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ। 'ਕਵੀ' ਰਸਾਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਦੂਜਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਛਾਪ ਕੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਅਮਿੱਟ ਪੇੜਾਂ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ 'ਪੰਜ ਦਰਿਆ' ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਉੱਪਰ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

"ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਤੇ ਨਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੱਸੇ।"⁸

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ 'ਪੰਜ ਦਰਿਆ' ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਦੇਣ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪਾਦਕੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਖਾਸ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।

1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਕੇਂਦਰ ਬਦਲੇ ਸਗੋਂ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਬਦਲ ਗਏ। ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਚੇ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ। ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਹੌਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਲੰਧਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਏ। 1950 ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਚਰਚਿਤ ਰਸਾਲਾ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਛਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ' ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੁਖ

ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਵੱਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ' ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਝੰਡਾ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 1951 ਵਿੱਚ 'ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਚਾਰ' ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ' ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਵੱਲ ਗਿਆ। 1955 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਰਸਾਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਇਸਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ 1985 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਜੂਨ 1955 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰਚ 1985 ਤੱਕ ਛਪੇ ਆਲੋਚਨਾ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ-ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਕ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਖੋਜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੱਗਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦਗਾਰ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। 1957 ਵਿੱਚ ਭਾਖਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ 'ਆਰਸੀ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ 'ਆਰਸੀ' ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰ ਵਾਲਾ ਰਸਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਛਪਣਾ ਲੇਖਕ ਲਈ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। 1961 ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ 'ਜਨ ਸਾਹਿਤ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸੇਵਾ ਫਲ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ' ਅਤੇ 'ਜਨ ਸਾਹਿਤ' ਰਸਾਲੇ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹਨ ਪਰ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਿਆਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੁਲਾਈ-ਸਤੰਬਰ 1965 ਦੇ ਪਲੇਠੇ ਅੰਕ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ 'ਸਿਰਜਣਾ' ਦੀ ਆਮਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸਿਰਜਣਾ' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਮੁੜ

ਸਰਗਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪਾਦਕੀਆਂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। 'ਸਿਰਜਣਾ' ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸੱਠ ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਹ ਆਪਣੀ ਉਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਸਿਰਜਣਾ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰ 'ਨਾਗਮਣੀ' ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੁਆਰਾ 1966 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਵਾਂਗ 'ਨਾਗਮਣੀ' ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਨਾਗਮਣੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰਨਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਛਪਦੇ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਮਰੇਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਇਸਦੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਨਾਗਮਣੀ ਦੀ ਇਸ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ।

1967-68 ਵਿੱਚ ਨਕਸਲਬਾਜ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਮਿੰਨ੍ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਿੰਨੀ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖ ਵੱਲ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਿੰਨ੍ਹੀ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਖੁੰਬਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਇਹਨਾਂ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਆਪਣਾ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਛੂਾ ਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮਿੰਨੀ ਪੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਪੱਤਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹਨਾਂ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਜੇ ਖਾਸ ਦੇਣ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਰਸਾਲੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ ਪਰ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਮਿੰਨੀ ਪੱਤਰ ਪਿੰਡਾਂ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ 1970 ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ 'ਲਕੀਰ' ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਲੰਮਾਂ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਿਹਾ। ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਨਿਬੰਧ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਲਮ ਇਸ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਛਪਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 1972 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ' ਭਾਵੇਂ ਛੇ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ' ਨੇ ਪੂਰਾ ਨਾਵਲ ਛਾਪਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਾਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਜਾਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਸਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੀ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਆਲੋਚਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਰਸਾਲਾ 'ਇਕੱਤੀ ਫਰਵਰੀ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਡਾ. ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਨੇ 1973 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਆਲੋਚਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ 'ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਗਿਆਨ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਟਿਕ ਸਕਿਆ ਪਰ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟ ਕੇ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਜੋੜੀ ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ ਵੱਲੋਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ 'ਵਿਕੋਂਦ੍ਰਿਤ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖ ਛਪੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਦ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਛਪਣਯੋਗ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਛਾਪਿਆ

ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 1978 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਮਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰ 'ਲੇਖ' ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਇਸ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਛਪੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮੈਲਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ 1985 ਵਿੱਚ ਤ੍ਰੈਮਾਸਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ 'ਸਮਦਰਸ਼ੀ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਲੇਖਿਕਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਲੋਚਕ ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗੁਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਅਤੇ ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਵੱਲੋਂ 1987 ਵਿੱਚ ਰੰਗਮੰਚ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਰਸਾਲਾ 'ਮੰਚਣ' ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਰੰਗਮੰਚ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਵਿਧਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਮੋਹਰੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਤਵੱਜੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਨਾਟਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ, ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਮੰਚ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵੀ ਇਸਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। 'ਚਿਰਾਗ' ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ 1992 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਲਮਾਂ ਹੇਠ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਛਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸੁਰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ 'ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬ' 1993 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਡਾ. ਕਰਾਂਤੀਪਾਲ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਭਾਵੇਂ ਨਿਰੋਲ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਤੋਂ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ। ਦਸੰਬਰ 2018 ਵਿੱਚ 'ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬ' ਦਾ ਸੈਵਾਂ ਅੰਕ ਲੋਕ ਅਰਪਣ ਕਰਕੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦੇ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। 1993 ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ 'ਕਲਾਕਾਰ ਸਾਹਿਤਕ' ਕੰਵਰਜੀਤ ਭੱਠਲ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾਵਾਂ ਛਾਪਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਣਗੌਲਿਆ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਨੇ 1995 ਵਿੱਚ 'ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ' ਰਸਾਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਅਜੀਤ ਕੌਰ, ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਅਤੇ ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਬਲਬੀਰ ਮਾਧੋਪੁਰੀ ਇਸਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਰਹੇ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਗਲਪਕਾਰ ਕੇਸਰਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਿਆਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧਾਵਾਂ ਇਸਦੀ ਵਸਤੂ ਸਮੱਗਰੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਛਪਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਗੋਇਲ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਨਾਵਲ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਰਸਾਲੇ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਦਵਾਈ ਹੈ। ਸਾਲ 2000 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦੋ ਮਿਆਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ 'ਤ੍ਰਿਸ਼ਕੁ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ। 'ਤ੍ਰਿਸ਼ਕੁ' ਡਾ. ਗੁਰਦਿਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ, ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਿਆਰੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਛਪਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਬਣੇ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਡਾ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਰਸਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰਾਈਆਂ

ਗਈਆਂ ਕਹਾਣੀ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਵਿੱਚ ਛਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਿਆਰੀ ਆਲੋਚਨਾ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਵੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਸਾਲਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2001 ਵਿੱਚ 'ਆਬਰੂ' ਰਸਾਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਜੰਮੂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਯੂ.ਜੀ.ਸੀ. ਤੋਂ ਅਪਰੂਥ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੇ ਆਪਣਾ ਝੁਕਾਅ ਖੇਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਆਲੋਚਨਾ ਲੇਖਾਂ ਵੱਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਛਪਦੇ ਲੇਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਲੋਚਨਾ ਲੇਖਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਰੁਖ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵੱਲੋਂ 2001 ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ ਬੂੰਦ' ਨਾਮੀ ਰਸਾਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ ਬੂੰਦ' ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਲ 2005 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ ਰਸਾਲੇ 'ਹੁਣ' ਦੀ ਆਮਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਸਮੱਗਰੀ ਪੱਖੋਂ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸੁਸ਼ੀਲ ਦੁਸਾਂਝ ਇਸਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਹਨ। ਪੁਸਤਕ ਰੂਪੀ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਕਾਲਮਾਂ ਹੇਠ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿੱਖੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਰੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 'ਹੁਣ' ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਰੂਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ 'ਵਾਹਗਾ', 'ਰਾਗ',

'ਪ੍ਰੀ-ਪੋਇਟਿਕ', 'ਤਾਸਮਾਨ', 'ਮੰਤਵ' ਅਤੇ 'ਸੁਰਤਿ' ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚਰਚਿਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਵਾਹਗਾ' ਚਰਨਜੀਤ ਸੋਹਲ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। 2015 ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕ ਛਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਛਪਣ ਸਮੱਗਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। 'ਦਿੱਲੀ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ' ਵੱਲੋਂ ਫਰਵਰੀ 2019 ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਰਾਗ' ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਾਸੀ ਇੰਦਰਜੀਤ ਪੁਰੇਵਾਲ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ 2017 ਤੋਂ ਚੈਮਾਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਛਪਣ ਸਮੱਗਰੀ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਵਾਰਤਕ, ਆਲੋਚਨਾ, ਸੰਗੀਤ, ਰੰਗ-ਮੰਚ, ਸਿਨੇਮਾ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਨਾਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। 'ਰਾਗ ਕਾਫਲੇ' ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਨੂੰ 'ਰਾਗ ਵਾਰਤਕ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਅਤੇ 'ਰਾਗ ਕਥਾ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਪ੍ਰੀ-ਪੋਇਟਿਕ' ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਨਵਰੀ-ਅਪ੍ਰੈਲ 2021 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੰਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਾ ਸ਼ਿਵਦੀਪ ਅਤੇ ਤਨਵੀਰ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਤੀਜਾ ਅੰਕ ਵਿਸ਼ਵ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਕੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ 'ਤਾਸਮਨ' ਨੇ ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਫਰ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਜੋੜ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕ ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ 2021 ਵਿੱਚ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰਮਨਦੀਪ ਗਿੱਲ ਇਸਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਸਤਪਾਲ ਭੀਖੀ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਲਗਭਗ ਹਰ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਛਪਣ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਾਹਰੀ ਦਿੱਖ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ

ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਪਾਦਕੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਡਾ. ਆਤਮ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ 'ਸੁਰਤਿ' ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੰਕ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਕ ਨੂੰ 'ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ' 2024 ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਸੁਰਤਿ' ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੰਕ 'ਵਰਖਾ ਅੰਕ' ਵਜੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਗੁਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੈਕਸਨ ਵਿੱਚ 'ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ' ਅਤੇ 'ਕਹਾਣੀ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ' ਵੱਖਰੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2025 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਰਸਾਲਾ 'ਮੰਤਵ' ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕ ਮਈ-ਅਗਸਤ 2025 ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਵਲਜੀਤ ਭੁੱਲਰ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਕਾਤ, ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਅਨੁਵਾਦ ਸਾਹਿਤ, ਨਿਬੰਧ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਖੇਜ-ਜਨਰਲ 'ਖੇਜ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ', 'ਪਰਖ', ਅਤੇ 'ਖੇਜ ਦਰਪਣ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸੰਵਾਦ' ਅਤੇ 'ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ' ਵਰਗੇ ਸਮੀਖਿਅਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਤ੍ਰੈਮਾਸਿਕ ਖੇਜ ਰਸਾਲਾ 'ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ' ਅਗਸਤ 2014 ਵਿੱਚ ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਫਗਵਾੜੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਖੇਜ ਰਸਾਲਾ 'ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ', 'ਭੂਤਵਾੜਾ', 'ਪੰਜਾਬੀਅਤ', 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ', 'ਸਬਾਲਟਰਨ ਸਟੱਡੀਜ਼', 'ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ', 'ਕਿਸਾਨੀ ਸੰਘਰਸ਼' ਅਤੇ 'ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਵੀ ਕੱਢ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਖੇਜ ਰਸਾਲਾ 'ਸੰਵਾਦ' ਜਨਵਰੀ 2015 ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਛਿਆਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਆਤਮ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਇਸਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ 'ਸੰਵਾਦ' ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੱਧਕਾਲੀ

ਸਾਹਿਤ ਆਧਾਰਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਅਜਿਹੇ ਆਲੋਚਨਾ ਲੇਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਸੰਵਾਦ' ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ 'ਸਾਹਿਤਕ ਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝੀਏ' ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਆਲੋਚਨਾ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਖੋਜ ਜਰਨਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਬਚਨ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ 'ਫ਼ਿਲਹਾਲ' ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਰਚਿਤ ਰਸਾਲਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰੁਤਬਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਜਾਰੀ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 'ਏਕਮ' ਅਤੇ 'ਕਹਾਣੀ ਧਾਰਾ' ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਕਹਾਣੀ ਧਾਰਾ' ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਰਸਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਹਾਣੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਸ਼ਟੀ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੂੰ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਸਮੀਖਿਆ ਵੀ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਛਪਣ ਸਮੱਗਰੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਹੁਣ ਪ੍ਰਿੰਟ ਰੂਪ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡਿਜੀਟਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਢਾਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਮਿਸਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਆਨਲਾਈਨ ਰਸਾਲੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼, 'ਕਾਵਿ ਲੋਕ', 'ਸ਼ਮ੍ਰਾਦਾਨ', 'ਪੰਜਾਬੀ ਰਸਾਲਾ', 'ਖੇਜਨਾਮਾ' ਅਤੇ 'ਅਨਹਦਾ' ਆਦਿ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਖੇਜਨਾਮਾ' ਅਤੇ 'ਅਨਹਦਾ' ਨੇ ਆਨਲਾਈਨ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਮਿਆਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਖੇਜਨਾਮਾ' ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕ ਮਈ-ਅਗਸਤ 2023 ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਖੋਜ ਜਰਨਲ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੰਕ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਵਾਰਤਕ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ

ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ। 'ਅਨਹਦ' ਵੀ ਨਿਰੇਲ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਰਸਾਲਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਨਲਾਈਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੈਕੀ ਵੱਲੋਂ 2018 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਬੰਦ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਮੁੜ ਤੋਂ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਜਨਵਰੀ-ਅਪ੍ਰੈਲ 2019 ਦਾ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ 1930 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਏ 'ਮੇਤੀਆਂ ਰਸਾਲੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਚੰਨ', 'ਵਿਦਿਆਰਥੀ', 'ਬਾਲਕ', 'ਬਾਲ ਸੰਦੇਸ਼', 'ਬਾਲ ਸੰਸਾਰ', 'ਬਾਲ ਦਰਬਾਰ', 'ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭਾਤ', 'ਛਣਕਣਾ', 'ਬੀਬਾ ਰਾਣਾ', 'ਪੰਖੜੀਆਂ', 'ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ', 'ਅੱਲੜੂ ਬੱਲੜੂ', 'ਬਾਲ ਮਿਲਣੀ' ਅਤੇ 'ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ' ਆਦਿ ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਪੱਤਰ ਨਿਕਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਪੰਖੜੀਆਂ', 'ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ' ਅਤੇ 'ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ' ਜਾਰੀ ਹਨ। 'ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ' ਅਤੇ 'ਪੰਖੜੀਆਂ' ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਪਿਛਲੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਈਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਲੇਖ ਛਪਦੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ' ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਰਸਾਲਾ ਸੁਰ ਸੰਗਮ ਵਿਦਿਅਕ ਟਰੱਸਟ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਵੱਲੋਂ 1995 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਬਲਜਿੰਦਰ ਮਾਨ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਇੰਡੀਆ ਬੁੱਕ ਆਫ ਰਿਕਾਰਡਸ' ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਸਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰੇਲ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਦੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਅ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੇ ਜੋ

ਮੁਕਾਮ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਇਸਨੇ ਅੱਗੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਕਾਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਰੂਪਾਕਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੱਲ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਲਮ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰ, ਮੁਲਾਕਤ, ਸਫਰਨਾਮਾ, ਲੇਖ, ਨਿਬੰਧ, ਯਾਦਾਂ, ਸੰਸਮਰਣ, ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਅੰਸ਼ ਆਦਿ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰੂਪਾਕਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤਤਕਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਸਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਧਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਵਧੇਰੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਬਦੀਲੀ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਜਨਰਲਾਂ ਦਾ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਖੋਜ ਰਸਾਲਾ 'ਸੰਵਾਦ' ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਮੰਗ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਖੋਜ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਪਰਖ, ਖੋਜ ਪੱਤ੍ਰਕਾ, ਖੋਜ ਦਰਪਣ, ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਸਮਦਰਸ਼ੀ ਅਤੇ ਜਨ ਸਾਹਿਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਅਜੇਕੇ ਸਮੇਂ ਪਾਠਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚੰਗਾ ਗੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ। ਅਜੇਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਖੋਜ ਰਸਾਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ 50 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਖੋਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਪਿੜ ਮੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਰਸਾਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਰਸਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੱਗਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ

ਉਸਾਰੂ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਮੇਘਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2001, ਪੰਨਾ- 54
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-57
3. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2012, ਪੰਨਾ-78
4. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-79
5. ਮੇਘਾ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-64
6. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84
7. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1974, ਪੰਨਾ-133
8. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-191